

Kadir ATICI
Uzman Sanat Tarihçi, aticikadir@outlook.com, Elazığ-Türkiye
ORCID:0000-0002-3731 2871

HARPUT YENİ (ESEDİYE) HAMAMININ RESTORASYON PROJESİNE YÖNELİK KAZI ÇALIŞMASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Özet

Elazığ-Harpur geçmişten günümüze çeşitli medeniyetlerin üzerinde hüküm sürdüğü bir şehir olmuştur. Harput yaşayan medeniyetlerin izlerini günümüzde yaşatabilen bir Anadolu kentidir. Elâzığ'ın ilk yerleşimi olan Harput'un tarihi zengin bir kültürel mirası barındırmaktadır. Bu kültürel miraslardan olan hamamlar da, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik olarak geçmişten günümüze kültür varlığı olarak yerini almıştır.

Makalemizin konusu olan Yeni (Esediye) Hamamı, Elazığ İli, Merkez İlçesi Harput Mahallesinde bulunmaktadır. Yeni Hamamın Röleve-Restitüsyon ve Restorasyon projelerinin çizilmesi için yapılan kazı, hafriyat ve sondaj çalışmaları, proje çizimleri, Sanat Tarihi raporunun hazırlanması gibi aşamalarına değinilecektir. Harput'taki Yeni Hamamının mimari özellikleri, planı, malzemesi, teknik ve süslemeleri, karşılaştırma ve değerlendirme, sonuç ve kaynaklar bölümü ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca arşiv ve güncel fotoğraflar ile plan ve kesit çizimler kullanılmıştır.

Anahtar Kelime: Harput, Esediye, Hamam, Kazı, Restorasyon.

AN EVALUATION ON THE EXCAVATION STUDY FOR THE RESTORATION PROJECT OF HARPUT NEW (ESEDİYE) BATH

Abstract

Elazığ-Harpur has been a city dominated by various civilizations from past to present. Harput is an Anatolian city that can keep the traces of living civilizations alive today. The history of Harput, the first settlement of Elazığ, contains a rich cultural heritage. Baths, which are among these cultural heritage, have taken their place as cultural assets from the past to the present socio-culturally and socio-economically.

The New (Esediye) Bath, which is the subject of our article, is located in the Elazığ Province, Central District, Harput District. The stages of excavation, excavation and drilling for drawing relief-restitution and restoration projects in New Bath, project drawing studies, preparation of Art History report will be mentioned. The architectural features, plan, materials, techniques and decorations of the New Bath are limited to the comparison and evaluation, results and resources section. In addition, archive and up-to-date photographs, plan and section drawings were used

Key Words: Harput, Esediye, Bath, Excavation, Restoration.

1. Giriş

Elazığ geçmişten günümüze çeşitli medeniyetlerin üzerinde hüküm sürdüğü bir şehir olmuştur. İlk yerleşim Paleolitik Çağ'a kadar inmektedir. Paleolitik Çağ'dan günümüze aralıksız yerleşim gören Elazığ, yaşayan medeniyetlerin izlerini günümüzde yaşatabilen bir Anadolu kentidir. Elazığ İlinde bulunan eserlerin çoğu Harput'ta bulunmaktadır. Elâzığ'ın ilk yerleşimi olan Harput'un tarihi zengin bir kültürel mirası barındırmaktadır. Son zamanlarda yapılan arkeolojik bulgular Harput merkezinin tarihini M.Ö.2000'li yıllara kadar götürmektedir. Harput'ta Orta Tunç

Çağı ile başlayan, Hurriler, Hititler, Urartular, Medler, Persler, Sasaniler, Bizanslılar, Anadolu Selçukluları, Beylikler, Osmanlı olmak üzere kesintisiz bu topraklarda yaşamışlardır (Foto 1).

Foto 1. Harput'tan genel görüntü (1985)

Her uygarlık kendinden önce var olan uygarlıkların eserlerini korumuş, aslına uygun olarak kullanmış veya farklı bir yapı olarak kullanılmak üzere işlevlendirmiştir. Harput'ta kilise, camii, mescit, türbe, hamam, çeşme gibi çok sayıda eser günümüze ulaşmıştır. Bu eserlerin bir kısmı restorasyon görmüş bir kısmı ise restorasyon yapılmak üzere projeleri hazırlanmaktadır.

2. Harput Yeni (Esekiye) Hamamının Restorasyon Projesine Yönelik Kazı Çalışması Üzerine Bir Değerlendirme

2.1. Harput Hamamları

Elazığ il ve ilçelerinde bulunan hamamlar ile ilgili olarak Evliya Çelebi seyahatnamesinde; Harput'taki Kale Hamamı, Cemşid Hamamı, Dere Hamamı hakkında bilgi vermektedir. Adı geçen hamamlardan herkesin istifade ettiği belirtilmiştir. Devamında ise yüz yirmi adet hanedan (soylu kimseler için) hamamları olduğu hakkında da bilgiler verilmektedir (Evliya Çelebi,1986:106-107). Burada bahsedilen hanedan hamamları muhtemelen konaklarda yıkanma yeri olarak düzenlenen bölümler ifade ediyordu. Evliya Çelebi'nin söylediği kadar olmasa da Harput sancak merkezinde çok sayıda hamam olduğu görülmektedir. Kaynaklarda 9 hamamın da bulunduğu tespit edilmiştir. Hoca Hasan Hamamı, Kale Hamamı, Esekiye Hamamı, Dere Hamamı vs. Elazığ il ve ilçelerinde günümüze 12 hamam nispeten sağlam olarak ulaşmıştır.

Hamam, temizlik ihtiyacının yanı sıra İslam dünyasında kültür haline dönüşmüştür. Kaynaklarda Harput'ta bulunan hamamlar sabahtan öğlene kadar erkekler için öğlenden akşam ezanına kadar kadınlar için tahsis edilmiştir. Harput hamam geleneklerinde, erkek hamamlarında; hamama giden bir erkek kendinden sonra hamama gelen bir akrabası, dostu, arkadaşı varsa onun hamam ücretini ödemiş. Bayramlardan ve Ramazanlardan iki üç gün evvel, hamamlar, geceleri de açılmış. Bu sebeple hamamlar çok kalabalık olurmuş. Kadın hamamları ise hamamcılar tarafından sergi verilmez, her evde hamam günleri hazırlanıp hamama gönderilirdi. Bu eşyaları taşıyan kadın işçilere Kabdaşyan (Kap taşıyan) denilirdi. Hamam eşyaları ise; hamam leğeni, oturağı, tası, tahta yuvarlak hamam oturakları,

nalınlar, kıldan, kalın keçe, minder veya halı seccade, hamam sergi örtüsü, mavi beyaz veya kırmızı beyaz ufak kareli bezden bohçalar kap taşıyanların sırtına verilirmiş (Sunguroğlu,1950:358).

2.2. Harput Yeni (Esediye) Hamamı

Harput Mahallesinde yer alan Yeni (Esediye) Hamamı, 22 Ekim 1981 tarihinde, 11 pafta 415 parsel ve 1089'a 30/5 teftiş numaraları ile I. Grup yapı olarak tescillenmiştir (Foto 2). Yeni Hamam; Esediye Hamamı veya Arslaniye Hamamı olarak da bilinmektedir (Ünal,1989:207;Sunguroğlu,1950:366;Köçer vd,2009:389). Hamamın üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Hamamda restorasyon projesine yönelik yapılan kazı, sondaj ve hafriyat çalışması sonucunda da kitabeye rastlanılmamıştır. Ancak Yeni (Esediye) Hamam hakkında hurufat defterlerinde ve salnamelerde yapılan araştırmalarda kayda ulaşılmıştır. Hamam mimarisinde kabul edilen plan tipolojisine göre (Eyice, 1997:403) Harput Yeni Hamam, dört eyvanlı ve köşe halvetli gruba girmektedir.

Tarihçesi; Esediye olarak da bilinen ve cami, medrese, imarethaneden müteşekkil bir külliyeinin etrafında teşekkül etmiş olan Esediye mahallesinin adı ilk defa 1523 tarihli tahrir defterinde zikredilmektedir (Ünal,1989:202). Sunguroğlu, Yeni Hamam hakkında şu bilgileri vermektedir; “Arslaniye Hamamı, buna Yeni Hamam da denilirmiş. Dere Hamamının epeyce yukarısında, Esediye mahallesinde ve Esediye Caminin de önünde ve yine dere içerisinde oldukça büyük bir hamamdır. Bu hamama da biz yetişmedik, bizim zamanımızda harabeye yüz tutmuş ve yalnız kubbesi metanetini yıllarca muhafaza etmişti. Bu hamam hakkında hiçbir tarihi kayda tesadüf edilememiştir.”(Sunguroğlu,1950:366) diye ifade etmiştir.

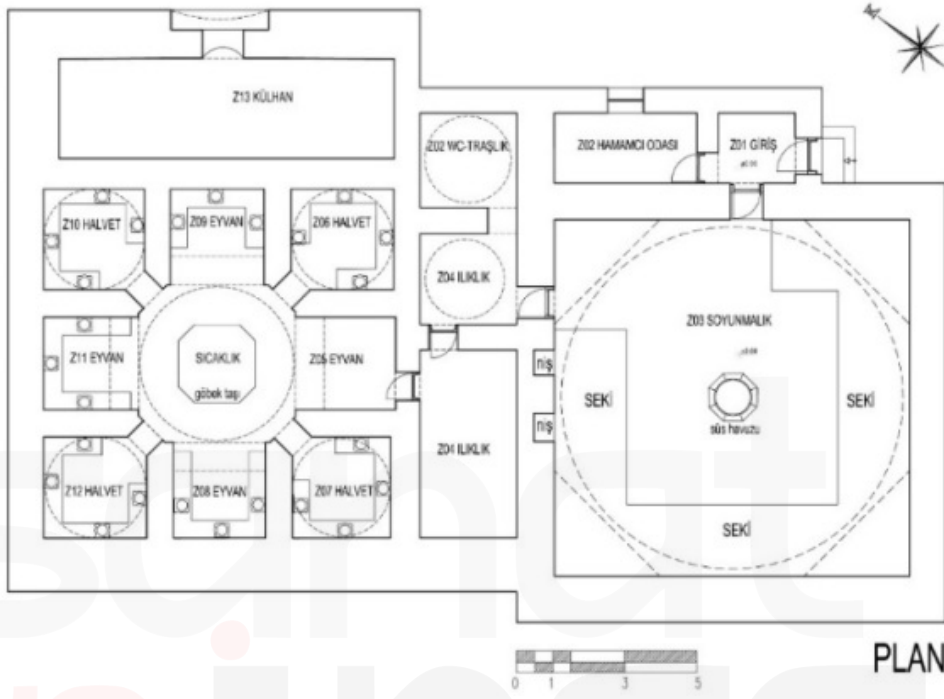
Hamam, Esediye Cami ve Külliyesine yakın olduğu için birçok kaynaklarda yanlış olarak XIII. yüzyıl'a tarihlendirilmiştir. Fakat Harput Hurufat Defterlerinde M.1747 tarihli vakfiyede Harputtaki Osman Ağa Camine Karaçor Kazası hanedanından Osman Ağa bin Abdullah Ağa tarafından yaptırdığı anlaşılan Yeni Hamamı, yine kendisinin yaptırmış olduğu camiye (Osman Ağa Cami) vakfettiği anlaşılmıştır (Çakar-Uzun,2017:48).

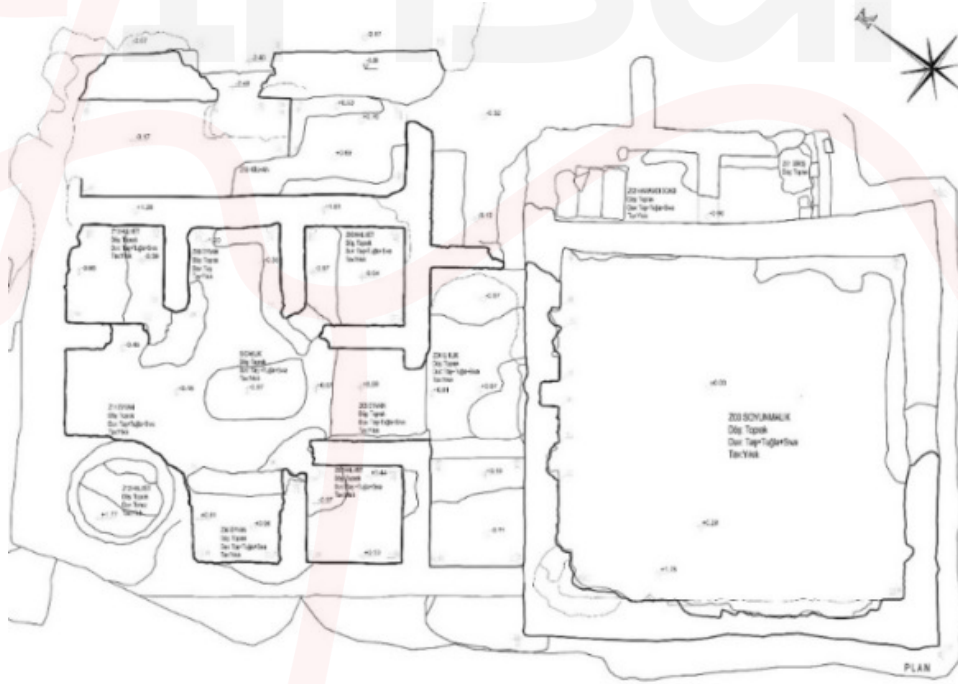
Foto 2. Harput Yeni (Esediye) Hamamı genel görünüm

2.2.1. Mimari Analiz

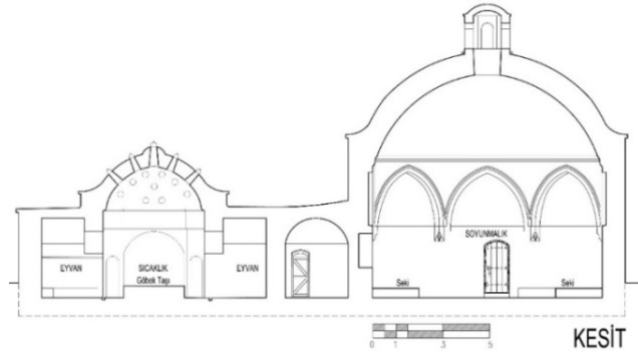
Hamamın giriş holü, soğukluk, ılıkılık, sıcaklık, su deposu ve altındaki külhanın büyük bölümü günümüze ulaşmıştır. Yapının tamamı taş malzemeden inşa edilmiştir. Soğukluk, giriş mekânları ve su deposunun üst örtüsü tamamen, diğer mekânların üst örtüsünün bazı kısımları yıkılmıştır (Plan 1). 2016 yılında yapılan kazı çalışmaları neticesinde plan şeması net bir şekilde ortaya çıkarılmıştır (Plan 2). Kazı çalışmalarından sonra rölöve projeleri, 3D lazer tarama yöntemiyle elde edilmiştir (Çizim 3-4).

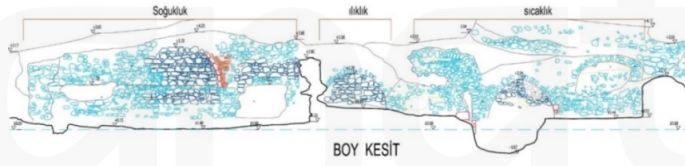
Plan 1. Harput Yeni (Esekiye) Hamamın Rölöve Planı

Plan 2. Yeni Hamamın Restorasyon Planı

Çizim 3. Yeni Hamamdan Bir Kesit

Çizim 4. Soğukluk, İlliklik ve Sıcaklık Boy Kesiti

Hamam Girişi ve Soyunmalık Mekân; Eşik taşından da anlaşılacağı üzere hamama girişi güney cephedeki küçük bir kapı ile sağlanmıştır. Giriş holü 2x2 m lik kare bir mekândır. Bu holün kuzeyinde yer alan mekânın hamamcı odası olduğu düşünülmektedir. Güney cephesinden bir kapı ile ara yoldan girişin batısında yer alan soyunmalık kısmına girilmektedir. Soyunmalık mekânı yaklaşık 9.85x9.85 m ebatlarındadır. Soyunmalık mekânının batı ve kuzey duvarları kısmen ayakta (Foto 3). Doğu ve güney duvarları ile kubbesi tamamen yıkılmıştır. Batı duvarında kubbe kasnağına geçişi sağlayan kemer ve tromp izleri açıkça görülmektedir. (Foto 4-5).

Foto 3. Hamam Doğu Giriş Cephesinden Görünüm

Foto 4. Soyunmalık İçten Batı Duvarı

Foto 5. Soyunmalık İçten Kuzey Duvarı

Ilıklık Bölümü; Soyunmalık mekânın kuzey duvarından, kapatılmış olan bir kapıyla ılıklık kısmına geçilmektedir. Fakat Ilıklık bölümü yıkılmıştır (Foto 6-7). Ilıklık bölümü üç ayrı mekândan ibarettir. Ortada geçiş mekânı, doğu yönünde hela-traşlık, batı yönünde ise dinlenme alanı bulunmaktadır. Ilıklık bölümünden kuzey yönünde geçilen eyvan kısmı ile, sıcaklık bağlantısı sağlanmıştır.

Foto 6. Ilıklık ve Halvet Odaları Kazı Sonrası

Foto 7. Ilıklık ve Halvet Odaları Kazı Sonrası

Sıcaklık Bölümü; Ilıklıktan kuzey yönünde geçilen eyvan kısmı ile sıcaklık bağlantısı sağlanmaktadır. Sıcaklık kısmı, klasik hamam planlarında olduğu gibi dört eyvan ve dört halvetten oluşmaktadır (Foto 8-9). Eyvanlar artı şeklinde 2.50 m. eninde, halvetler ise köşelerde ve yaklaşık olarak 2.75x2.75 m. ölçülerinde kare planlıdır. Sıcaklık bölümünün ortasında ise göbek taşı bulunmaktadır. Göbek taşının olduğu orta alanın üzeri ise yine kubbe ile örtülüdür. Harput'taki diğer hamamlarla olan benzerlikleri, halvet girişleri ve eyvanlarla olan ilişkisi kubbe ile örtülü olduğu durumunu güçlendirmektedir (Foto 10).

Foto 8. Halvet Giriş ve Eyvan

Foto 9. Halvetlerin Üst Örtülerinden Bir Görünüm

Foto 10. Doğu Cephesine Bakan Halvet ve Evvanlar

Kazı çalışmalarında halvetlere ait taban kotuna ulaşılmıştır. Halvetlere girişlerde, muntazam kesme taşlar kullanıldığı görülmüştür. Halvetlerin tromp izlerinden üst örtülerinin kubbe olduğu anlaşılmaktadır. Eyvanlar, mevcut durumlarından da anlaşılacağı üzere tonoz ile kapatılmıştır. Halvet kubbelerinin tamamı ve eyvanların tonozları büyük oranda yıkılmıştır. Doğu yönünde bulunan “halvet-eyvan-halvet” sırasının hemen doğusunda külhan mekânı yer almaktadır. 9.33x2.75 m dikdörtgen planlı külhan kısmının da tonoz örtüsü yıkılmış durumdadır.

Külhan; Külhan bölümü, uzun kenarı yapının doğu cephesine, kısa kenarı ise kuzey cephesine bakan 2.75x9.30 metrelik dikdörtgen bir mekandır (Foto 11). Doğu cephesine bakan uzun kenarının tam ortasında baca yer almaktadır.

Foto 11. Kuzeydoğu Cephesi, Külhan Bölümü

2.2.2. Malzeme, Teknik Süsleme

Dış duvar yüzeylerinde, kaba yonu ve sıralı moloz taş malzeme kullanılmıştır. Yapıda genel olarak kullanılan malzeme ise taş ve tuğladır. Kemerleri oluşturan taşlar muntazam kesme taş, beden duvarları kaba yonu taştır (Foto 14). Tromplar, tuğla ile oluşturulmuştur. Mekânların iç yüzeyleri sıvalıdır (Foto 12-13). Zeminde doğal taş kaplama kullanılmıştır (Foto 15).

Foto 12. Soyunmalık Kısmı Güneybatıdan Bir Görünüm

Foto 13. Halvet İçten Görünümü

Foto 14. Sıcaklık Kısımından Bir Görünüm

Foto 15. Zemin Döşemesinden Bir Görünüm

Süsleme; Hamamda yapılan kazı, hafriyat ve sondaj çalışmasında herhangi bir süslemeye ulaşılamamıştır.

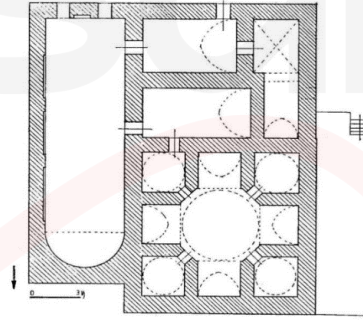
3. Sonuç

Salnamelerde ve diğer kaynaklarda sözü edilen Elazığ ve çevresindeki hamamların bazılarının yerine başka yapılar inşa edilmiş, bazıları da yıkılmış durumdadırlar. Ayrıca hamamların kötü kullanılmaları ve pek çok defa onarıma tabi tutulmaları sonucu birçok mimari unsurun yok edildiği görülmektedir. Çoğunluğun şadırvan, kurna, sekiler, ayakkabı nişi vb. küçük mimari elamanlar özgün olarak günümüze ulaşmamıştır. Hamamların sade yapılar olduğu, süs unsurunun yer almadığı dikkati çekmektedir. Mimari elemanların oran-orantıları yapıya içten ve dıştan estetik değer kazandırmaktadır. Hamamlar yapıldıkları dönemin plan ve hacim anlayışına uygun olarak inşa edilmişlerdir. Elazığ il ve ilçelerinde bulunan hamamların su ihtiyaçlarını temin için başka yerlerden şebekelerle su sağlandığı gibi, yapının yakınına açılan kuyulardan da su ihtiyacının karşılandığı anlaşılmaktadır.

Dört eyvan ve dört halvet uygulaması, XII. yüzyıl'dan başlamış olup Osmanlı'nın sonuna kadar kullanılmış bir plan tipidir. Harput Yeni Hamamı, Klasik Osmanlı Hamam Sıcaklığının plan tipolojisine göre dört eyvanlı, köşe halvetli guruba girmektedir. Genel mekân dağılımı bakımından Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Klasik Osmanlı Dönemlerinde çok sayıda hamam inşa edilmiştir. Benzer örneklere Türkiye'de olduğu gibi yakın iller olan Elazığ, Mardin, Malatya (Aytaç,2013:s.268) ve Diyarbakır'da rastlanmaktadır. Bu uygulamaya Mardin Sitti Radviyye Hamamı (M.1184-1185) (Foto 17/ Çizim 6) , Manisa Çukur Hamam (14. yüzyıl) (Foto 18/ Çizim 7) örnek verilebilir.

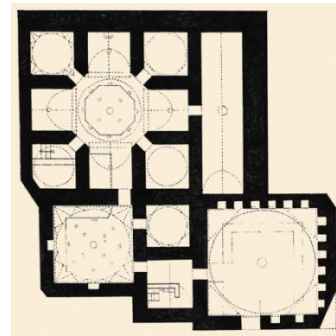
Foto 17. Mardin Sitti Radviyye Hamamı

Plan 6. Mardin Savurkapı Hamamı

Foto 18. Manisa Çukur Hamam

Plan 7. Manisa Çukur Hamamı

Harput Yeni (Esediye) Hamamı, Harput Kale ve Hoca Hasan Hamamları ile büyük benzerlikler göstermektedir. Her iki hamam da hamam tipolojisine göre sıcaklığı 4 eyvanlı köşe halvetli olarak yapılmıştır (Foto 16/ Çizim 5).

Foto 16. Hoca Hamamı genel görünüm

Plan 5. Hoca Hasan Hamamı restorasyon

Harput Yeni (Esekiye) Hamam, mevcut hali ile hamamın bütün mekanlarına, malzemelerine, mimari ve su tesisatlarına fikir verecek bulguların olması yapıdan gelen veriler, karşılaştırma ile elde edilen bilgiler ve malzeme analizleri rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerini kolaylaştırıcı unsurlardır. Hamam tesisatlarının görünen bölümlerinin temperli cam ile kapatılarak görünür halde restore edilmesi önemlidir.

Yapının özgün tüm malzemelerine ait analizler yapılarak restorasyon sırasında özgün veya özgüne en yakın nitelikte malzeme kullanımı önemlidir. Beden duvarları belli bir kota kadar gerekli temizleme-onarım-kısmi tamamlama uygulaması yapıldıktan sonra brüt beton hatıl ile kapatılarak korunmalıdır. Yapının mevcut beden duvarlarına yük bindirmeden, çelik konstrüksiyon ikinci bir taşıyıcı yapı sayesinde hem onarılacak duvarlar koruma altına alınmalı, hem de kapalı bir mekan oluşturularak yapının yeni bir fonksiyon-işlev kazanması yapının restorasyon sonrası ömrünü uzatacağı gibi, bölgedeki diğer tarihi yapıların restorasyonuna da fikir verecektir.

Kaynakça

- Aytaç, İ. (2013), Malatya Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri, C.2, İstanbul.
- Çakar, E., Uzun, C. (2017), Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812), Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Elazığ.
- Çelebi, E. (1986), Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Yayına Hazırlayan Mümin Çevik) C.4. İstanbul.
- Eyice, S. (1997), "Hamam", Mad. TDVİA., C. 15, İstanbul.
- Hadika Kent Arşivi, Hurufat Defteri No:1140/0, Sayfa 289/8
- Ünal, M., A. (1989), XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), TTK Basımevi, Ankara.
- Köçer, M., Babuçoğlu, M., Eroğlu, C. (2009), Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Ma'mûratü'l-azîz (1869-1907), Ankara.
- Sunguroğlu, İ. (1958), Harput Yollarında, C.1, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları, İstanbul.